

Susan Eriksson-Piela

Jätkät teknisessä työ- kulttuurissa – elokuvan tekemisen sukupuolittuneet käytännöt

Elokuva-ala on ollut vahvasti miesvaltainen ala. Suurin osa suomalaisistakin elokuvaohjaajista on miehiä, vaikka monet naisohjaajat ovat viime vuosikymmeninä saavuttaneet menestystä ja näkyvyyttä. Naispuolisia elokuvaohjaajia on Suomessa ollut jo 1930-luvulta lähtien, eivätkä elokuvatuottajat pidä mahdollisena, että naisia olisi ollut tekijöiden joukossa jopa tätä ennen (esim. Savolainen 2002, 49–52). Vaikka viime vuosisadan alkupuolella naista pidettiin kummajaisena ohjaajan roolissa, he silti saattoivat saavuttaa uskottavuutta tuotantoryhmässä. Näin tapahtui näyttelijänä tunnetulle Ansa Ikoselle, kun hän toimi pitkässä elokuvassa miesohjaajan sijaisena tämän jouduttua sotaan. Kuitenkin käsitys naisohjaajasta miesohjaajan apulaisena tai sijaisena eli vahvana vielä 1960-luvulle saakka. (Emt., 149–158.)

Vaikka suomalaisella elokuva-alalla toimii voimakkaita naistaiteilijoita, elokuvatuotannoissa naisia toimii vielä 2000-luvulla useimmiten juuri avustavissa tehtävissä, kuten esimerkiksi maskeerauksessa, puvustuksessa tai kuvaussihteerin ja järjestäjän tehtävissä. Niin elokuvan kuin muunkin taiteen tekemistä on perusteltua pitää ammattitoimintana, jossa vallitsee tiettyjä sosiaalisia lainalaisuuksia, kuten kaikissa organisaatiokulttuureissa. Ammatilliset suhteet ovat olleet työelämän tutkijoiden kiinnostuksen kohteena jo pitkään muun muassa organisaatiopsykologian ja sosiologisen työelämäntutkimuksen piirissä, mutta taiteenaloilta ammattitoiminnan tutkimusta ei Suomessa juuri ole. Osaltaan synnä lienee se, ettei taiteellista toimintaa ole mielletty palkkatyöksi eikä taitelijoita ole mielletty palkansaajiksi.

Tämänkaltaiseen ajatteluun ovat osallisia myös taitelijat itse, sillä ammatillisten identiteettien tasolla perinteistä palkkatyön merkityksistä pyritään erottaumaan. Tutkijoiden mukaan taiteenalojen ammattidentiteettejä värittää myytillinen aines, ja taiteilijuus liitetään muun muassa yksilönerouteen (esim. Lepistö 1991; Karttunen 2002.) Koska taiteilijoiden yksilökeskeisen määrittelyn takia itse ammattitoiminnan ja siinä vallitsevien sosiaalisten järjestysten ja hierarkioiden tutkimusta ei miltään taiteenalalta ole paljoa olemassa, on myös sukupuolen merkitys jäänyt vähäiselle tutkimiselle. Sukupuolten välisiin suhteisiin muodostuu kuitenkin työympäristössä monenlaisia jännitteitä ja hierarkioita, joten elokuva-alan tarkasteleminen on

perusteltua myös tästä näkökulmasta.

Elokuvan tekeminen on ennen muuta ryhmätyötä. Elokuvaohjaaja on työnsä viimekätinen vastuunkantaja, mutta työn lopputulos riippuu työryhmän muiden jäsenten työpanoksesta, kuten esimerkiksi käsikirjoittajan, elokuvaajan ja elokuva-leikkaajan toiminnasta. Ammattitoimintaa luonnehtii siten kollektiivisuus, vahvat riippuvuussuhteet ja verkostomaisuus niin koko alalla, yksittäisissä elokuvatuotannoissa ja työtilanteissakin. Elokuvaohjaajien mukaan yhteistyökyvykkyys ja vuorovaikutustaidot ovat ohjaajan ammatillisuuden keskeistä ainesta. (Ks. Eriksson-Piela 2006.)

Seuraavassa katsauksessani kysyn, minkälaisia sukupuolen mukaisia jännitteitä ja hierarkioita esiintyy elokuva-alan ammattitoiminnassa, jossa edellytetään kollektiivista tekemisen henkeä ja sujuvaa yhteistoittoa. Lähtökohtana kysymyksenasettelulleni on työelämäsosiologinen mielenkiinto elokuva-alan ammatillisuutta kohtaan. Suomessa aihetta on tutkittu erittäin vähän. Teoreettisena perustana analyysilleni on kiinnostus ammattikulttuureihin ja niissä vallitseviin sosiaalisiin järjestyksiin ja hierarkioihin.

Ammattitodellisuus, haastattelut ja sukupuoli

Työkulttuurit muodostuvat työn tekemisen tavoissa, yhteisessä tietovarannossa, yhteisesti tunnustetuissa moraalisaännöksissä sekä työhön liittyvissä normeissa, arvoissa ja uskomuksissa. Työkulttuurin symbolisia ilmenemismuotoja ovat esimerkiksi ammattikieli ja erilaiset esineet tai artefaktit. (Gabriel 2000.) Myös sukupuoli muokkaa perustavasti ammattialojen normeja, käsityksiä ja uskomuksia. Sukupuolijärjestys ilmenee työelämässä työnjaossa, ammattiasemissa ja ammattiryhmien välisessä hierarkiassa (esim. Gherardi 1995; Korvajärvi & Kinnunen 1996). Työnjaollisia asemia ja järjestyksiä ilmentetään ja ylläpidetään symbolisesti tilojen, paikkojen ja välimatkojen välityksellä, puheessa, jutuissa ja diskursseissa sekä tavaroitten ja työvälineiden hallinnassa ja käsittelyssä (ks. esim. Gherardi 1995; Eräsaari 1995; Korvajärvi 1998, 24–37). Judith Butlerin mukaan sukupuolta ruumiillisesti ja symbolisesti esittämällä ilmentetään ja ylläpidetään jokapäiväistä sukupuolijärjestystä (1990). Erilaisin sukupuoliperformanssein pidämme yllä hierarkioita myös työelämän arjessa.

Kun keräsin elokuvaohjaajien haastatteluja syksyllä 2004 kehitteillä ollutta ammatillisuustutkimustani varten, esitin haastateltaville kysymyksen myös sukupuolen merkityksestä työssä. Tämä konteksti tuotti haastateltavilta paljon sukupuolta refleктоivaa puhetta ja puhetta sukupuolieroista.

Keräämissäni kymmenessä tutkimushaastattelussa elokuvaohjaajat puhuivat hyvin vapaasti ja vapautuneesti työstään. Tutkijan intresseihin kuuluivat kysymykset työkäytännöistä, työkuormituksesta, työhyvinvoinnista, alan ammatillisista suhteista ja elokuva-alan asemasta taiteiden kentällä. Yllättävää oli kuitenkin se, että kymmenestä vapaaehtoisesta haastateltavasta vain kaksi oli naisia. Fiktioelokuvien ohjaajien ja dokumenttielokuvien ohjaajien suhteen jakauma oli tasainen, eli molempia edusti viisi haastateltavaa.

Kysymykset sukupuolen merkityksestä elokuva-alalla saivat ohjaajat spekuloidaan muun muassa työn tekemisen vakiintuneita tapoja, ammattihierarkioita, naisten asemaa ja omaa sukupuolta koskevaa ajatteluaan. Tässä esityksessä analysoidaan viiden elokuvaohjaajan haastattelupuhetta. Mukana on kolme miestä ja koko aineiston kaksi naista. Näiden viiden haastateltavan käsitykset sukupuolesta kuvaavat hyvin niitä arjen tasoja, jolla sukupuolijakoja ja – hierarkioita tuotetaan työelämässä. Analyttisesti esityksessä erotellaan työtilanteiden ja työprosessien taso sekä työkuulttuurin ja ammattiasemien taso.

Haastattelupuhetta tulkitaan kriittisen diskurssi-analyysin keinoin kiinnittämällä huomiota retoriikkaan ja puhujapositioniin, joista käsin haastateltavat tekevät sanomaansa merkitykselliseksi (esim. Fairclough 1989). Lisäksi kiinnitetään huomiota vastapuheeseen tai eräänlaisiin vastadiskursseihin tai vastamerkityksiin (esim. Foucault 1980, 101). Tätä metodia käyttäneet tutkijat tähdentävät, että vastadiskurssin avulla puhuja muokkaa sanomaansa pois päin siitä järjestyksestä, jota vallitseva diskurssi ja kulttuurisesti vakiintuneet käsitykset hänelle muutoin tarjoaisivat. Vastapuheen avulla pyritään pois sellaisista puhekon-tekstin tarjoamista identiteeteistä, jotka saattaisivat olla leimaavia. (Juhila 2004, 20–32.) Tämän menetelmävalinnan avulla analyysissa pyritään siihen, että erilaisiin, myös toisilleen vastakkaisiin diskursseihin ja puhuja-asemiin asettuessaan sukupuolen jännitteelliset asemat tulevat näkyviksi.

Haastateltavien puhetta siteerataan käyttämällä peitenimiä. DO1 ja DO2 tarkoittavat miespuolisia dokumenttielokuvaohjaajia. FO1 tarkoittaa miespuolista fiktioelokuvien ohjaajaa ja FO2 naispuolista fiktioelokuvien ohjaajaa, joka haastatteluhetkellä opiskeli vielä alalle. DO3 tarkoittaa naispuolista dokumenttielokuvien ohjaajaa. Suomalainen elokuva-ala on pieni

ja tekijöitä harvassa, joten elokuvaohjaajat tuntevat hyvin sekä dokumentti- että fiktioelokuvien työ- ja tuotantotapoja.

Kovat jätkät ja hyvät jätkät – naisen rooli elokuva-alan työkuulttuurissa

Elokuvan tekemisessä keskeistä on kuvaaminen ja kuvaustilanteet ovat keskeisiä ryhmätyötilanteita. Sukupuolijakauma kuvausryhmissä voi vaihdella paljon. Viidenkymmenen korvilla oleva miespuolinen elokuvaohjaaja kertoi valitsevansa työryhmäänsä paljon naisia, koska ei pidä alan ”vastenmielisestä machoudesta”. Seuraavan haastattelukatkelman miespuolinen ohjaaja on tehnyt vasta muutamia dokumenttielokuvia ja siten edustaa nuorten tekijöiden polvea. Ohjaaja kertoi alalla olevan yhtä ”äijämäistä” kuin rakennustyömaalla. Hän luonnehtii elokuva-alalla esiintyvän myös ”räikeää sovinismia ja hyväksikäyttöä” ja kertoo yrittäneensä tehdä aiheesta aloitetta keskustelun Suomen elokuva- ja videoyöntekijöiden liitossa (SET).

DO1: *Että musta niinku, ja mä nostin sen esiin tuolla SET:in hallituksessa, että sanoin että vois olla niinku... vois alkaa tehdä joku julkinen kommentti tämän asian puolesta, että seksuaalisen tasa-arvon, ja että kitkee sitä piilsovinismia pois tältä alalta ja muuta, mut sit kaikki muut jyräs mut ja sano, et ei meillä esiinny tämmöstä.*

H: *Joo joo.*

DO1: *Myös mimmit. Oli ihan hiljaa siellä.*

H: *Niin. (huokaa)*

DO1: *Mut mä oon vähän eri mieltä. Ehkä se esiintyy vielä vähän räikeemmin siellä... että se on aika herrasmiesmeininkiä tää leffapuoli kuvauspaikalla, mutta se on ehkä enemmän sellaista, molemmin puolin sellasta, tiedätsä sellasta rehtiä.*

H: *Mm*

DO1: *Huumoria, joka mun mielestä on ihan tervettä, ei se sillä tavalla ole niinkun... nöyryyttävää. Vaan että samalla tavalla mimmit huutaa pojille, että teillä on pienet munat. Että turha kukkoilla. Että se on sellaista rääväsuista molemmin puolin. Sitä jätkäkulttuuria. (xxx) Että tällä hetkellä se on selkeesti niin, että nainen joutuu ottamaan sen miehen roolin, jotta se ois niinku hyvä jätkä. Et se ei välttämättä voi olla itsessään naisena.*

H: *Niin et se kelpais siinä maailmassa.*

Alussa elokuvaohjaajan tuohtumus sukupuolten epätasa-arvon johdosta on silmiinpistävää. Diskurssi vaihtuu toiseksi, kun mukaan tulee vastapuhetta: ”ehkä se esiintyy vielä vähän räikeemmin siellä... että se on aika herrasmiesmeininkiä tää leffapuoli kuvauspaikalla, mutta se on ehkä molemmin puolin sellasta, tiedätsä sellasta rehtiä”. Lausumassa on nähtävissä, että räikeä

I Rivi (xxx) merkitsee puheesta poistettuja kohtia.

sovinismi ei koske kuvaustilanteita, sillä tauon jälkeen puhutaan vastapuhetta herrasmiesmeiningistä kuvaustilanteen kontekstissa. Työtilanteeseen liitetään myös tietynlaisen rehtyiden merkityksiä, jotka viittaavat kollektiivisesti ylläpidettyyn sosiaaliseen konsensukseen ja reilun pelin meininkiin. Haastattelijan minimipalautteen jälkeen uutta diskurssia jatketaan puhumalla huumorista, mikä edelleen korostaa tilanteen kollektiivista konsensusluonnetta. Jätkäkulttuurissa ovat osallisina sekä miehet että naiset kuvauspaikalla. Puhutaan ronskisti ja heitetään sen kaltaista herjaa, jota ei kaikilla työpaikoilla kuule.

Naiset joutuvat ottamaan hyvän jätkän roolin kelvatakseen työkuulttuuriin. Haastateltava kritisoi vahvasti elokuva-alan sukupuolijärjestystä ja tuottaa sen puheenvuorossaan vastenmieliseksi maskuliinisuudeksi. Seuraavassa yli viisikymmenvuotiaan fiktio-ohjaajaveteraanin puheenvuorossa naisohjaaja asemoidaan kovaksi jätkäksi, mutta myönteisemmässä merkityksessä ja ilman kritiikkiä siitä, että jätkän rooli on tullut naisen taholla omaksutuksi. Samalla hän tulee kuvanneeksi elokuva-alaa miesten kesken suljetuksi järjestelmäksi, raskaaksi alaksi.

H: *No tota, ootsä havainnut alalla sukupuoleen kohdistuvaa syrjintää? Joku ihminen olis syrjäytetty jostain sukupuolensa takia tai häntä ei oo valittu, tai jotain.*

FOI: *En... en tiedä, siis, tossa takavuosina joku naisohjaaja kauheesti puhui, että joo joo, ei pääse tähän jätkähommaan ja naiset ei pääse... kyl se on mun mielestä jo vähän menneen talven historiaa ja... ja sen nyt voi sanoa että mä tiedän naisohjaajia jotka on kovempia jätkiä kuin joku mies, miesohjaaja että tota... tää on aika rankka ammatti että ehkä sen takia naisia on ollut tässä pikkuisen vähemmän.*

Kertomus naisesta, joka takavuosina valitti, etteivät naiset pääse jätkähommaan mukaan, kuvaa elokuva-alan työkuulttuuria miesten kesken suljetuksi järjestelmäksi. Työkuulttuurin sisälle muodostuu siis eräänlainen sosiaalinen sulkeuma, joka rakentuu sukupuolen kautta. Ohjaaja luonnehtii elokuva-alaa kovaksi alaksi ja puhuu miehiäkin kovemmista naisohjaajista. Kovan työn ja rankkuuden eetoksellisuutta havaittiin myös metallimiesten puheessa ammattinsa sisällöistä, kuten Matti Kortteinen (1992) aikoinaan osoitti. Ammattieetos ja sen elementit, kuten alan kovuus, rankat legendat ja vahvat uskomukset sukupuolesta sisältävät tässä myös ammatillisen reviiirikamppailun aineksia. Miesten hallitsevuus alalla tulee molemmissa aineistoosimerkeissä tunnustetuksi ja annetaan ymmärtää, että naisille olisi vaikeampaa päästä sisään tähän kulttuuriin.

Kansanperinteen tutkijoiden mukaan jätkäkulttuuriin liitetään nykyisin merkityksiä nostalgialta, vapaudenkaipuusta ja reissumiesromantiikasta (Pöysä 1997, 119–121). Elokuvaohjaajiin liittyessään miellelyhtymä kulkumiehen kanssa on ilmeinen, sillä elokuva-alal-

la saatetaan lähteä kuvausmatkoille kauaskin, jolloin varsinaiset työt tehdään poissa kotoa. Muutamassa haastattelussa kävikin ilmi, että elokuvan tekemiseen ja elokuvan tekijöiden ammatinvalintaan liittyy yhtenä syynä taitelijavapaus sekä vapaus tehdä työtään ilman kahlehtivia työorganisaatioita. Taitelijavapaus ja reissumiesromantiikka ovat ammatti-identiteetin tasolla epäilemättä keskeisiä myös esiintymiskiarteuteita tekeville taitelijoilla, kuten sirkustaiteilijoilla ja rockmuusikoilla. Vapautta korostavan jätkäkulttuurin myyttilliset ainekset saattavat olla ammatillisen mielekkyyden kannalta keskeisiä.

Haastattelukatkelmien perusteella näyttää vahvasti siltä, että naisten asemaa tässä työkuulttuurissa muokkaavat miesten yhteisölliset normit. Toinen elokuvaohjaajista kritisoi voimakkaasti naisten pakkoa sopeutua jätkäkulttuuriin ja osoittaa puheessaan, ettei nainen välttämättä kykene toimimaan tässä kulttuurissa naisena. Vaikka nainen sopeutuu ja osaa olla samanlainen rääväsuinen jätkä kuin muutkin, hän on tässä kovassa työkuulttuurissa kuitenkin väärässä asussa.

Tekniikka, työprosessi ja miesnormi

Työkuulttuurinen taso elokuva-alan ammattitoiminnassa näyttäytyy siis miesten muodostamana, suljetunakin kulttuurina ja tämä on tulkittavissa vahvasti sukupuolituneeksi normiksi. Sukupuolen merkityksiä kuvailevaa puhetta tullaan haastattelupuheessa tuottaneeksi myös työprosessien ja työn sisältöjen kontekstissa. Vaikka kyse on taiteellisesta työstä, työprosessit ovat teknisiä, eikä elokuva valmistu ilman teknistä kapasiteettia. Paitsi elokuvakameraa ja äänitys- ja valolaitteistoa, kuvaustilanteissa tarvitaan monenlaisia teknisiä apuvälineitä ja lisälaitteita, kuten erilaisia kiskoja ja kuljetuskalustoa. Kun seuraavassa miespuolinen dokumenttielokuvien ohjaaja puhuu työprosesseista, miesten ammattitaito tekniikan alueella näyttäytyy sekin eräänlaisena sukupuolinnormina, suvereenina ja itsestään selvänä.

H: *Aivan. No mitä merkitystä työtoverin sukupuolella on työnteossa. Vai onko mitään merkitystä.*

DO2: *(xxx) siis yleisesti tällä alalla niin mun mielestä meidän ikäluokka. Niinku kolmenkymppiä ikäluokka ei suhtaudu enää sukupuolikysymykseen samalla jännitteellä kuin aikaisemmat ikäluokat. Ite jo koulussa sen huomasi, että se ei oo sinsänsä enää mikään asia, että tyttö kuvaa tai nainen kuvaa. (xxx) on vaan huomannu, että jopa opettajien ikäluokassa se on suurempi asia, et voiks nainen tehdä sitä mitä mies, että se kysymys on mun mielestä ylitetty, ... että ihan rehellisesti ottaen niin perusongelma, että naiset ei ehkä... vielä meidän ikäluokassa joudu kohtaamaan niitä samoja teknisiä ongelmia samalla... jotenkin semmosella arjen tasolla kuin mitä miehet joutuu (xxx) Ja sitten kun siellä kuvaustilanteessa on pelkästään tällaisia ongelmia, että*

voisiks sä, voisiks sä hakee sieltä sen piuhan, että voisiks sä laittaa tän kuntoon, että siihen ei sisälly sitä jatkolau-setta, että tarviit siihen sen ja sen piuhan ja tarviit sen adapterin, että saat käännytettyä sen näin päin ja sit sä tarviit siihen sen ja sen akun. Niin sitten... tässä kohtaa tulee aina se... tietyllä tapaa se sukupuolikäytös kuitenkinkin esille. Et sähän oot nainen, että... että niin. Että siellä kohtaa tulee se semmonen perusuottamuksen kyseenalaistaminen, että ymmärräthän sä, tajuathan sä. Joka on siis aina jossakin mielessä väärin, mut et kuitenkin se on siellä pohjalla.

Miespuolinen dokumenttielokuvien ohjaaja reflektoi kulttuuriseen sukupuolijärjestykseen sisäänrakennettua ajatusta miesten yliveraisuudesta teknisissä taidoissa. Hän katsoo, että muutoksia on alkanut tapahtua asenteiden suhteen, sillä alkaa olla jo ihan hyväksyttävää, että elokuvaajaksi ryhtyy nainen. Hän esittää, että vaikka vanhemmassa ohjaajapolvessa onkin vielä toisin suhtautuvia, hänen omassa ikäluokassaan kysymys on jo ylitetty.

Puhe polveilee kuitenkin jo tapahtuneen tasa-arvokehityksen ja asenteellisen vanhakantaisuuden diskursioiden välillä, jotka näyttäytyvät toisilleen vastakkaisina. Tämä osoittaa sukupuolten välisten suhteiden ambivalenssia työtilanteissa. Jos eteen tulee tekninen ongelma, mies ymmärtää yskän vähemmälläkin, kun taas naiseen kohdistuu perusuottamuksen kyseenalaistamista hänen sukupuolensa takia. Sitaatin loppupuolella tekninen yliveraisuuspuhe tulee rakentaneeksi miesten dominanssiasemaa työprosessissa.

Sukupuoleen liittyvää asenteellista kaksinaisuutta esiintyykin taajaan elokuvaohjaajien puheessa, mutta se kytkeytyy useissa puheenvuoroissa aikaan. Kerrotaan, että machoilu tai jätkäkulttuuri on vanhaa asenteellista jäännettä, vaikka sitä vielä esiintyy erilaisissa muodoissa ja käytännöissä. Työelämän sukupuolen tutkijat ovat havainneet, että kun sukupuolten epätasa-arvosta puhutaan, on tapana etäännyttää se ajan suhteen. Tyypillistä on esittää, että asiat olivat ennen huonosti ja nyt ne ovat kunnossa. (Hearn 1998.) Tämä diskursiivinen strategia voi osittain pitää yllä sitä epätasa-arvon status quota, johon tutkijat viittaavat ja johon myös diskursianalytytöt viittaavat puheen tasolla esiintyvänä ideologisina dilemmoina (Billig ym. 1988). Vaikka kolmenkymppin ikäluokka onkin kasvanut jo hiukan toisenlaiseen asenneilmapiiriin, kulttuurin syvärakenteissa vallitsevat sukupuoliasenteet tuntuvat vielä vahvasti määrittävän ammattitoimintaa.

Hierarkia ja tehtäväkuvat määrittävät, minkälaisiin asemiin asetutaan käytännön töissä. Elokuvan ollessa jo tuotantovaiheessa keskeisintä on kuvausvaihe. Vaihe on produktion kallein ja siksi kuvaustilanteessa voi olla valtava kiire. Elokuvaohjaaja osoittaa puheessaan, että käytännöllisintä on valita teknisiksi avustajiksi

miehiä, koska kiireisissä kuvaustilanteissa joudutaan jatkuvasti teknisten ongelmien eteen. Tämä kertoo työprosessien teknisestä luonteesta sekä siitä, että miehet katsotaan tekniikan alueella luonteviksi ja suureneiksi toimijoiksi.

Hallitseva teknirationaalinen ajattelumalli nivoutuu yhteiskuntasuhteisiin monella tavalla. Työelämän tutkijat katsovat, että sukupuolten välinen työnjako perustuu pitkälti teknirationaalisten töiden epätasaiseen jakautumiseen sukupuolten välillä ja sen mukaisille hierarkioille esimerkiksi palkoissa ja ammattiasemissa. (Kinnunen 2001.) Käsitys miesten yliveraisuudesta teknisissä taidoissa saattaakin pitää yllä miesten dominanssiasemaa monella ammattialalla, vaikka asenteita koskevan sukupuolenvaihdoksen väitettäisiin olevan jo käsillä.

Naisohjaaja, ennakkoluulot ja ammattihierarkiat

Merkitysten häilyminen aikajatkumolla ja aikaan sijoittuva asenteellinen kaksinaisuus tulevat esiin myös seuraavassa esimerkissä, jossa nuori, vielä haastatteluhetkellä alalle opiskeleva naisohjaaja kertoo iän ja sukupuolen problematiikasta työyhteisössä. Sukupolven tai iän merkitys nousee yhdeksi asenteita määrittäväksi tekijäksi.

FO2: *...tai on ollu semmonen tilanne että jos on vaan niinku iäkkäämpi näyttelijä jolla on paljon kokemusta niin ...tai jonka kans me kohdataan, niin se vaatii aika paljon ...että luottamuksen syntymistä, että se rupee kans luottaan että ohjaaja tai kokematon ohjaaja pysyy johonkin. Tai et se on ohjaaja. Et tämmöset niinku valtataistelukykyt on ehkä toinen semmonen mikä on vaikeeta.*

H: *Aivan. Et se voi tavallaan ikä ja sukupuoli ja tämmöset asiat vaikuttaa kans siinä. Siinä yhteistyössä.*

FO2: *Ehdottomasti. Niin iäkkäämmät miesnäyttelijät on just joiden kans ehkä oon kohdannut hankaluuksia niin ne on ollu niitä.*

H: *Tästä on pakko nyt aasinsilta, niin mä kysyisin, että ootko sä mielestäsi kokenut sukupuoleen kohdistuvaa syrjintää, onko sua syrjitty sukupuoles takia?*

FO2: *En mä sellaista suoranaista syrjintää ole kokenut. Just nää, mitä mä mainitsin, niin on ollu tosi harvoin. Että just niistä suurimmaks osaks niistä töistä mitä mä oon tehnyt ja harjoituksissa, niin on kyllä ollu, on ollut hyvä yhteistyö. ja on onnistunut, vaikka ois ollu iäkkäämpiäkin.*

Haastateltavan mukaan vaatii paljon, että kokeenemman työtoverin kanssa syntyisi luottamussuhde, vaikka ohjaaja onkin hierarkiassa se, jonka tulee päättää näyttelijän tekemisistä. Haastattelija jatkaa tästä ja yrittää pysytellä samassa kontekstissa asettaen kysymyksen sukupuolen syrjinnästä. Haastateltava erottautuu kuitenkin syrjinnän kontekstista

lausumalla, että ”en mä sellaista suoranaista syrjintää ole kokenut. Just nää, mitä mä mainitsin, niin on ollu tosi harvoin”. Syrjintää kokevan identiteetti ei siis näyttäydä mielekkään haastateltavalle ja hän asemoituu vastadiskurssiin, jonka sisältönä ovat hyvät ja toimivat yhteistyösuhteet. Tässä diskurssissa epäily, jonka iäkäs miesnäyttelijä kohdistaa ohjaajaan, jää poikkeustapaukseksi.

Sukupuoli voi kuitenkin määrittää uudelleen statusasemia silloin, kun miestä nuoremmalla naishenkilöllä olisi työtilanteessa virallisesti korkeampi asema. Valtasuhteiden määräytymiseen voi siis vaikuttaa miessukupuolen pyrkimys dominanssiasemiin ja näin voi syntyä tilanteita, joissa pyritään kyseenalaistamaan naisten hallitsemia statusasemia. Ne ovat eräänlaisia ”korjausliikkeitä” kohti vallitsevaa sukupuolijärjestyttä, mistä esimerkiksi sukupuolta organisaatioissa tutkiva Silvia Gherardi (1995) on kirjoittanut. Naisohjaajan haastattelupuheessa miesten dominanssiasemaa elokuva-alalla rakentavat nämä omakohtaisesti koetut uskottavuusongelmat.

Naisiin kohdistuvaa uskottavuusepäilyä kuvailee myös noin neljäkymmentävuotias naispuolinen dokumenttielokuvaohjaaja kertomuksessaan oman paikan lunastamisesta, mikä lienee tuttua useille projektitois-sä työskenteleville naisammattilaisille.

H: *No entäs sitten oletko kokenut sukupuolesta johtuvaa, sun sukupuolesta johtuvaa syrjintää tai häirintää?*

DO3: *Aaamm... ei varsinaista häirintää mut siinä on se että, siinä on vähän siihen sukupuoleen ja joskus ikään liittyen... on aina pitänyt hirveästi lunastaa se paikka. Koska kukaan ei oo siinä tilanteessa että se paikka on jo lunastettu vaan se piti lunastaa aina uudestaan ja uudestaan. Semmonen on ollut raskasta. Et joku ihan samanikäinen heppu olis aina vaan tullut kuin kingi sinne ja kaikki olis ollut että yes yes we follow you. Mut naisena on ollut sitten vähän tommosta katteluu että mikä toi on. Luottaako ja uskoako ja. (xxx) Ei se oo syrjintää varsinaisesti mut se on niinku sukupuoleen liittyviä tämmösiä ... jonkinlaisii ennakkoluuloja.*

Kertomus oman ammatillisen paikan lunastamisesta uudestaan ja uudestaan kuvaa sukupuolen mukaisia statusasemakamppailuja. Kokemusvuosilla ei ole niin paljon merkitystä uskottavuuden saavuttamisessa kuin sukupuolella. Kontekstista ei voi päätellä, minkälaista ammatillista tilannetta kokemus oman paikan lunastamisesta kuvailee. Se voi yhtä lailla kertoa elokuvan rahoitusneuvotteluista kuin kuvaustilanteestakin ja naisesta ohjaajan puikoissa. Tässäkin haastattelussa spekulatio siitä, luotetaanko ja uskotaanko naisohjaajaan, kertoo vallitsevasta tarpeesta neuvotella sukupuolen välisiä statusasemia uudelleen silloin, kun naisen asema tulisi työryhmässä tunnustaa johtajana tai edes ammattitoimijana.

Ammattiasema, menestys ja aika käytäntöjen muokkaajana

Tutkimuskirjallisuudessa maskuliinisuudesta on vallalla käsitys, että se kytkeytyy tiukasti miessukupuoleen ja on siten pysyvä yhteiskuntarakenne, jonka luomien hierarkioiden varaan muut sosiaaliset ulottuvuudet ja yhteiskuntaprosessit järjestyvät (Jokinen A. 2000). Tämän analyysin valossa näyttää siltä, että maskuliinisuuden merkitysulottuvuuksia tuodaan ilmi puhumalla jätkäkulttuurista, johon liittyvät omat sosiaaliset norminsa ja kielenkäyttötapaansa. Analyysi osoittaa kuitenkin, että kun työolttuureista puhutaan, sukupuoli asettuu jännitteellisille asemille, joita määrittävät pitkälti ajalliset ulottuvuudet. Jännite näyttäytyy ennen kaikkea menneisyyden ja nykyisyyden välisenä jännitteenä.

Sukupuolen suhteen vallitsevat asenteet ja työolttuuriin piirteet niin ikään häilyvät aikajanalla ja nykyisyys näyttäytyy yhtäällä tasa-arvon, toisaalla epätasa-arvon linnakkeena. Diskurssianalyttikot ovat oivaltaneet, että sukupuolen suhteen tehdään paljon yleistyksiä, mutta toisaalta puhujat tuottavat sukupuolen myös yksilötason ulottuvuutena, jolloin yleistysten mahdollisuus jääkin lopulta oletettua pienemmäksi (Billig ym. 1988). Niinpä sukupuoli pakenee vakaita määrittelyjä suhteessa ihmisen ominaisuuksiin, aikaan ja paikallisiin sosiaalisiin järjestyksiin.

Vaikka muutoksia elokuva-alan asenneilmastossa on jo alkanut esiintyä ”uuden sukupolven” myötä, häilyvyys aikajatkumolla osoittaa, että miehiset toimintatavat ovat hyvin keskeisiä elokuva-alalla myös käytännön työtilanteissa. Vaikka alalle pyrkii enemmän naisia kuin ennen, monet tuotantokohtaiset työolttuuri tuntuvat edelleen rakentuvan miesten ehoilla, joihin naisten tulee vain sopeutua. Syy siihen lienee se, että työorganisaatiot ovat keskeisiä identiteettimäärittelyn kenttiä, joiden sisällä haetaan vahvistusta esimerkiksi maskuliiniselle identiteetille. Miesvaltaisessa työorganisaatioissa koalitiot niiden kesken, jotka tukevat tuota identiteettiä, ovat todennäköisiä. (Telford 1996, 141–144.) Tämä on havaittu esimerkiksi satamatyöläisiä koskevassa tutkimuksessa. Sen mukaan maskuliinista identiteettiä pidetään yllä väkivallan käytön kautta, minkä sanotaan vahvistavan ja muovaavan kovaa miehisyttä. (Bergholm 1994, 49–62.)

Osa haastateltavista on kuitenkin sitä mieltä, että machokulttuuri olisi jo menneen talven lumia. Miesvaltainen ala ei siis automaattisesti merkitse sitä, että kaikissa elokuvatutannoissa työolttuuri muodostuisi luonnehditun kaltaiseksi. Monet haastateltavat kytkevät sekä macho- että jätkä-terminologiaan myös vastenmielisyyttä ja kielteisyyttä ja työolttuuriin maskuliinisuutta korostavat ja vahvistavat piirteet koetaan epätoivottavina sukupuolikategorioina. Nuorten tietotekniikkasuhdetta tutkinut Virpi Oksman (1999) esittää, että hakkeri- ja nörttikulttuurit liitetään nuor-

ten keskuudessa vastenmieliseen maskuliinisuuteen ja niitä luonnehditaan usein kielteisesti. Elokuvaohjaajien sukupuolitulkintojen perusteella voisi olla tärkeää päätellä, että suljetuiksi ja sukupuolinormatiivisiksi luonnehditut työkultuurit saatetaan kokea vastenmieliseksi myös sen takia, etteivät ne anna tilaa eroille tai vaihtoehtoisille toimintatavoille. Siten naistenkin olisi omaksuttava maskuliinisia piirteitä ollakseen uskottavia ammattitoimijoita.

Eräiden sukupuolen tutkijoiden mukaan miesten yhteisöllisen toiminnan tutkimuksessa on ollut jätäkulttuurin sijaan tarkoituksenmukaisempaa puhua miestapaisesta toiminnasta. Miestapaisuus kuvaa sitä, mikä on miehille tyypilliseksi tunnustettua toimintaa. (Soilevuo Grønnerød 2005, 40; Jokinen E. 2005.) Miestapaisuuden käsite antaa paremmin tilaa myös miesten ja maskuliinisuuksien välisille eroille ja siten vaihtoehtoisille tavoille toimia. Miesten välisessä yhteisöllisyydessä ei aina ole kysymys vain maskuliinisten identiteettien vahvistamisesta. Näin ei epäilemättä ole laita elokuva-alan työkultuurienkaan kohdalla, vaikka haastateltavat usein kuvaavatkin elokuvan tekemistä varsin miehekkäin toimintatapojen merkityksin.

Aineisto osoittaa, että myös tekninen ammattitaito on asenteellisen kaksinaisuuden aluetta suhteessa sukupuoleen. Naisilta ei odoteta teknistä taitavuutta, mikä vahvistaa sukupuolten välistä työnjakoa ja saa itse työprosessinkin vaikuttamaan sukupuolituneelta ja yksioikoiselta. Teknisten taitojen vaikutus työnjakoon ja ammattiasemiin näyttäytyy tämän aineiston valossa luutuneena sukupuolijakoja säilyttävänä käytäntönä. Miesten ylivoimaisen aseman varaan rakentuva tekninen työprosessi epäilemättä rakentaa miespuolisten työntekijöiden dominanssiasemaa myös työkultuurin ja työyhteisön tasolla.

Äkkikuntumalta voisi päätellä, että tietoteknisillä aloilla mahdollisuudet erilaisiin sovelluksiin monenlaisissa töissä antaisivat paremmin mahdollisuuksia myös sukupuolikäsitysten horjuttamiseen. Tutkijoiden mukaan tietotekniikka on kuitenkin useilla työpaikoilla itsestään selvä ja huomaamaton työprosessien välittäjä. Tietointensiivisessä työssä ja asiantuntijaorganisaatioissa sukupuolen merkitykset ovat usein piilossa ja ne kytkeytyvät työorganisaatioiden hierarkioihin ja asiantuntija-asemiin. (esim. Korvajärvi 1999; Vehviläinen

& Eriksson 1999.) Elokuva-alalla sukupuolijärjestys kytkeytyy ammattiryhmien väliin hierarkioihin ja ammattiryhmien sukupuolituneisiin toimintatapoihin. Teknistä ammattitaitoa edellyttävissä ammateissa, kuten elokuvaajan ammatissa alkaa tapahtua sukupuolirakenteen muutoksia, mikä voi elokuva-alalla olla yksi mahdollisuus miesten dominanssiaseman horjuttamiseen.

Sukupuolituneista hierarkiasuhteista johtunevat monet naisten vaikeudet toimia elokuva-alalla. Naispuoliset elokuvaohjaajat myöntävät syrjivien asenteiden ja ennakkoluulojen olemassaolon. Haastattelujen mukaan vanhempi ohjaajapolvi, jonka edustajat vielä kouluttavat nykyisiä opiskelijoita, ei usko naisten pärjäävän alalla samalla tavalla kuin miehet. Ajat eivät siis ehkä ole niin paljoa muuttuneet siitä, kun Ansa Iksen elokuvaohjaajakykyä aluksi epäiltiin miesvaltaisessa kuvausporukassa (Savolainen 2002, 59–69). Myös Harriet Silius on havainnut samankaltaisia seikkoja tutkiessaan naispuolisia juristeja. Tutkimuksen mukaan naisjuristit joutuvat työ- ja organisaatiokulttuureissaan kohtaamaan miespuolisten kollegoiden taholta seksistisiä asenteita, kuten kuuntelemaan naisia vähätteleviä juttuja. Seksistiset asenteet pakottavat naisia reflektoimaan suhdettaan juristikunnan maskuliinisuuteen. (Silius 1992, 148–164; 1995, 52–57.) Myös elokuva-alan miesvaltaisella kentällä naisten uskottavuuden ongelmat näyttävät vieläkin kytkeytyvän työprosessikohtaisiin ammatti- ja statusasemiin, vaikka tasa-arvokehitystä myönnetään tapahtuneen niin, että se näkyy sukupolvieroina.

Näiden työkultuuriin ja sen hierarkioihin liittyvien tekijöiden takia miesten lienee vielä yleisesti helpompaa saavuttaa uskottavuutta elokuva-alalla kuin naisten – elleivät naiset saavuta erityistä uskottavuutta juuri erinomaisten elokuviensa myötä. Naisohjaajien status elokuva-alalla lienee melko korkealla nykyisin, ainakin mitä tulee viimeaikaiseen kansainväliseen menestykseen. Vaikka monet suomalaiset ohjaajanaiset tekevät lastenelokuvia, aiheina naisia ovat houkutelleet myös yhteiskunnallinen eriarvoisuus ja vaikeat sota-aiheet, joilla on saavutettu useita palkintoja kansainvälisissä kilpailuissa, kuten esimerkiksi Pirjo Honkasalon elokuvat. Elokuva-alalla toimii useita tienraivaajanaisia aiheiden parissa, joihin he ammentavat elementtejä sukupoluestaan.

Kirjallisuus

- BERGHOLM, T. (1994). *Satamien kova miehisuus*. Teoksessa Sipilä, J. & Tiihonen, A. (toim.) *Miestä rakennetaan, maskuliinisuuksia puretaan* (s. 49–62). Vastapaino: Tampere.
- BILLIG, M., CONDOR, S., EDWARDS, D., GANE, M., MIDDLETON, D. & RADLEY, ALAN (1988). *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking*. London: Sage.
- BUTLER, J. (1990). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. London: Routledge.
- ERIKSSON-PIELA, S. (2006). *Arjen ja valkokankaan vaatimukset – elokuvan tekemisen kollektiivinen asiantuntijuus*. Teoksessa Parviainen, J. (toim.) *Kollektiivinen asiantuntijuus*. Tampere: Tampere University Press.
- ERÄSAARI, L. (1995). *Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä*. Helsinki: Gaudeamus.
- FAIRCLOUGH, N. (1989). *Language and power*. London: Longman.
- FOUCAULT, M. (1981). *The history of sexuality. Volume 1: an introduction*. London: Penguin Books.
- GABRIEL, Y. (2000). *Storytelling in organizations. Facts, fictions and fantasies*. Oxford: Oxford University Press.
- GHERARDI, S. (1995). *Gender, symbolism and organizational cultures*. London: Sage.
- HEARN, J. (1998). *The violences of men: how men talk about and how agencies respond to men's violence to women*. London: Sage.
- JOKINEN, A. (2002). *Panssaroiut maskuliinisuus. Mies, väkivalta ja kulttuuri*. Tampere: Tampere University Press.
- JOKINEN, E. (2005). *Aikuisten arki*. Helsinki: Gaudeamus.
- JUHILA, K. (2004). *Leimattu identiteetti ja vastapuhe*. Teoksessa Jokinen, A., Huttunen, L. & Kulmala, A. (toim.): *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista* (s. 20–32). Helsinki: Gaudeamus.
- KARTTUNEN, S. (2002). *Taitelijan määrittely: refleksiivisyyden esteitä ja edellytyksiä taidepolitisessa tutkimuksessa*. Joensuu: Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja.
- KINNUNEN, M. (2001). *Luokiteltu sukupuoli*. Tampere: Vastapaino.
- KINNUNEN, M. & KORVAJÄRVI, P. TOIM. (1996). *Työelämän sukupuolistavat käytännöt*. Tampere: Vastapaino.
- KORVAJÄRVI, P. (1998). *Gendering Dynamics in White-Collar Work Organizations*. Tampere: Tampere University Press.
- KORVAJÄRVI, P. (1999). *Taylorisoitua vuorovaikutusta? Teoksessa Eriksson, P. & Vehviläinen, M. (toim.) Tietoyhteiskunta seisakkeella. Teknologia, strategia ja paikalliset tulkinnat* (s. 134–149). Jyväskylä: SoPhi.
- KORTTEINEN, M. (1992). *Kunnian kentät. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja jää.
- LEPISTÖ, V. (1991). *Kuvataiteilija taidemaailmassa. Tapaustutkimus kuvataiteellisen toiminnan sosiaalipsykologisista merkityksistä*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- OKSMAN, V. (1999). *”Että ei niinku ollenkaan tykkää tietokoneista...on vähän niinku outsider”*. Tyttöjen tulkintoja tietotekniikasta. Teoksessa Eriksson, P. & Vehviläinen, M. (toim.): *Tietoyhteiskunta seisakkeella. Teknologia, strategia ja paikalliset tulkinnat* (s. 173–186). Jyväskylä: SoPhi.
- PÖYSÄ, J. (1997). *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Helsinki: SKS.
- SAVOLAINEN, T. (2002). *Jäämereltä Cannesiin. Naiset elokuvaohjaajina ennen vuotta 1962*. Helsingin yliopisto, Viestinnän laitos. Helsinki: Yliopistopaino.
- SILIUS, H. (1992). *Den kringgårdade kvinnligheten. Att vara kvinnlig jurist i Finland*. Åbo: Åbo Akademis Förlag – Åbo Academy Press.
- SILIUS, H. (1995). *Sukupuolitetun ammatillisuuden julkisuus ja yksityisyys*. Teoksessa Eräsaari, L., Julkunen, R. & Silius, H. (toim.) *Naiset yksityisen ja julkisen rajalla*. Tampere: Vastapaino.
- SOILEVUO GRØNNERØD, J. (2005). *Miesten kesken, naisten silmin. Tutkijanaisen naistutkimuksia miesten välisistä suhteista*. Akateeminen väitöskirja. Joensuu: Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja.
- TELFORD, L. (1996). *Selves in Bunkers. Organizational Consequences of Failing to Verify Alternative Masculinities*. Teoksessa Cheng, C. (toim.): *Masculinities in Organizations. Research on Men and Masculinities* (130–159). London: Sage.
- VEHVILÄINEN, M. & ERIKSSON, P. (1999). *Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat*. Teoksessa Eriksson, P. & Vehviläinen, M. (toim.): *Tietoyhteiskunta seisakkeella. Teknologia, strategia ja paikalliset tulkinnat* (7–26). Jyväskylä: SoPhi.